

## БЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В ИЗРАЕЛСКИ УСЛОВИЯ

Мони Алмалех

Нов български университет

*Title:* Bulgarian Language in Israel

*Abstract:* The subjects of the paper are carriers of Bulgarian language which brought into contact with the Hebrew language spoken in Israel. A main language condition of the state of Israel is briefly described - the resurrection of Hebrew as spoken, administration and science language. The biggest wave of Jewish immigration from Bulgaria (42 000) arrived in Israel at 1948-1954. The first generation was at least bilingual (Ladino or Yiddish at home, and Bulgarian in public services). The second generation fits the category of semi-speakers because with few exceptions their parents did not teach them Bulgarian at all. Some examples of the idiolect of an individual of this second generation are given. For the third generation Bulgarian is almost lost. At the nineties 3200 new immigrants from Bulgaria went to Israel. The first generation from nineties usually speaks three languages - Bulgarian, Ladino and English, French or German. Because of their higher education and because of renewed cultural and economic ties with Bulgaria as parents they usually teach their children in Bulgarian. Some information on "code-switching" and "code-mixing" in different generations is given.

### I. Израелските условия

#### I. 1. Българските вълни от имигранти

В света съществуват няколко малки български "общини" – в САЩ, Австралия, Канада, Германия, Лондон и може би другаде. Никъде по света обаче няма такава уникална концентрация на говорещи български език, както това е в Израел. Първата вълна, твърде малобройна, от имигранти е в първата трета от XX в., а голямата вълна е от периода 1948–1954 г. След Втората световна война почти цялото еврейско население на България – 42 000 от общо 48 000 – се преселва в току-що основаната израелска държава. В периода 1948–1949 г. българските имигранти се заселват в къщите на побягналото арабско население в градчето Яфо. В този период българските евреи представляват 7% от шестотин хилядното еврейско население на новооснованата държава.

Втората по-значима вълна от имигранти първо поколение е около 3 200 души, които са носители писмено и говоримо на съвременния български език от 90-те години на XX в. Изселването се случва малко преди и малко след падането на Берлинската стена (1991).

За целите на изследването носителите на български език в Израел са разделени на три групи: 1) първа генерация (първо поколение) – хора, научили български език в България чрез образованието си и използвали и поддържали в добро състояние българския си език в Израел; 2) втора генерация (второ поколение) – хора, които не са учили български език съзнателно, а са го открили за себе си в оголеното състояние на език, лишен от академични и образователни влияния, ползван вътре в семейството и/или в общността на българските евреи. Втората генерация на практика учи иврит и български език в първите си седем години успоредно; 3) трета генерация (трето поколение) са хора, при които българският език е почти напълно изгубен (умиращ, замиращ, изчезващ).

За първо поколение говорещи български език в Израел отделните езици ще се маркират както следва: български език – E1, ладино/идиш – E2, и иврит – E3. Очевидно за имигрантите второ поколение E1, E2 и E3 ще имат друго съдържание.

Тук е мястото да споменем, че в огромната си част българските евреи са сефарадски евреи и говорят вкъщи ладино. Само една малка част от тях са ешкеназки евреи (с произход от Германия, Полша, Русия, прибалтийските държави), които говорят вкъщи идиш. Така билингвизмът на новодошлите в Израел български евреи е факт: български език + ладино или български език + идиш. Към този билингвизъм се добавя нуждата и задължението да се усвои трети език, който е езикът на установяващата се държава – иврит.

## ***I. 2. Възстановяване на езика иврит***

По време на голямата вълна (40-те и 50-те години) имигранти иврит е в доста плачевно състояние като език, обслужващ държавно-административното и

стопанското устройство на държавата в сравнение с индоевропейските езици. Стартът за възстановяването на иврит от небитието е даден в края на XIX в Европа и в Османска и Английска Палестина. Възстановяването на иврит получава силен тласък от откритите през 1947–1948 г. ръкописи на общината на есеите в Кумран край Мъртво море. Заработва активно “Академия за езика иврит”, която вкарва в употреба стари и новосътворени думи, базирани на библейски лексеми. Процесът, извършен при думата *електричество* חשמל [хашмàль], е доста показателен. Тя е „вкарана“ в съвременния иврит поради това, че в Септуагинта тази лексема е преведена като ἤλεκτρον [електро], произлизаща от *електрон* ἤλε κτρον или ἤλεκτ ρος. Думата *електричество* חשמל [хашмàль], която няма съвсем точен денотат нито в библейския (XII–III в. пр. н.е.), нито в талмудическия период (I–V в.), се превежда на български като „светъл метал“. Данните по BibleWorks98:

חשמל כעין נארא עזיקל 1: 27 כְּמִרְאֵה-אֵשׁ בֵּית-לָהּ סַבִּיב מִמִּרְאֵה

מִתְנִי וּלְמַעַלָּה וּמִמִּרְאֵה מִתְנִי וּלְמַטָּה רֵאִיתִי כְּמִרְאֵה-אֵשׁ וְנִנָּה לִּי סַבִּיב:

LXT Ezekiel 1: 27 καὶ εἶδον ὡς ὄψιν ἤλεκτ ρου ἀπὸ ὀράσεως ὀσφύος καὶ ἐπάνω καὶ ἀπὸ ὀράσεως ὀσφύος καὶ ἔως κάτω εἶδον ὡς ὄρασιν πῦρ καὶ τὸ φέγγος αὐτοῦ κύκλῳ

“ἤλεκτρον, ὁ or ἡ, *electron*, a word sometimes used to denote *amber*, as prob. in Hom., Hes. and Hdt.;-sometimes *pale gold*, a compound of 1 part of silver to 4 of gold, Soph., etc.-In Ar. ἐκπιπτουσῶν τῶν ἡλέκτρων, the ἤλεκτροι are prob. the pegs of the lyre *made of or inlaid with electron*” [BibleWorks98].

Библия 1991: “И видях като че **светна метал**, като че огнен изглед вътре в него наоколо – от бедрата му и нагоре от бедрата му и надолу видях нещо като огън, и сияние около него.”

Библия 1995: И видях нещо наглед като **светъл метал**, като изглед на огън от него от всяка страна; от това, което се виждаше, че е кръста му, и нагоре, и от това, което се виждаше, че е кръста му, и надолу, видях като изглед на огън, обиколен със сияние.”

Библейската дума חָשְׁמַל [хашмàль] означава 1) блестяща субстанция; 2) кехлибарена по цвят сплав от злато и сребро. В Езекил, 1: 27 тя е пояснена със словосъчетанието כְּמַרְאֵה-אֵשׁ [ке-марè еш], букв. ‘изглеждащ като огън’. В българските преводи това изглежда така: “светна метал, като че огнен изглед вътре в него” = “нещо наглед като светъл метал, като изглед на огън”.

В Езекил 1: 27 става дума за описание на Седящия на Престола на Господ човек в една от картините, дали основа на юдейския мистицизъм през вековете.

Тази дума חָשְׁמַל [хашмàль] е употребена *еднократно* в Стария завет, но това не пречи от нея да се образува думата за *електричество*. Тя има смислова връзка и със собственото име *Хушам* חוּשָׁם [хушàм], което пък е обвързвано с лексемите *бързам*, *правя бързо* חוּשׁ [хуш], както и с наречието *бързо* חֵישׁ [хиш]. Тези думи също са използвани рядко: *Хушам* חוּשָׁם [хушàм] – 3 пъти, *бързам*, *правя бързо* חוּשׁ [хуш] – 5 пъти, а *бързо* חֵישׁ [хиш] – еднократно в Псалм 90: 10, за да се изрази бързото преминаване на човешкия живот. Очевидно във вътрешната форма на חָשְׁמַל [хашмàль] има място признака ‘бързина на протичане/разпространение’.

От חָשְׁמַל [хашмàль] се образуват по законите на словобразуването *електрификация* חֲשִׁמוּל [хишмùль], *електротехник* חֲשִׁמְלַאי [хашмàльай] и пр.

Това са примери, илюстриращи трудностите, пред които са поставени всички нови заселници при изучаването на един свършено нов език, особено за говорещите ладино. Говорещите идиш са в малко по-добра позиция, доколкото иврит е равностоен елемент на сместа иврит-немски език, която представлява идиш. Освен това характерна черта на тази езикова ситуация в новооснованата държава е, че има достатъчно думи, предложени от Академията за езика иврит, които живата реч не приема.

### ***I. 3. Особености при различните български имигранти***

#### **I. 3. 1. Голямата вълна от 40-те и 50-те години.**

Сред първото поколение имигранти има чести случаи на бракове между говорещи ладино и много малко случаи, когато едната страна в брачните отношения говори ладино, а другата – идиш. Наблюдават се и отделни бракове на евреи и еврейки с български произход, владеещи идиш, с еврейки/евреи, имащи небългарски произход, които също владеят идиш.

Освен това в смесените бракове, където само едната страна е с български произход, другата страна е силно мотивирана да научи български език, доколкото се водят разговори с роднините именно на български език, а не на иврит и не на ладино. Страната с небългарски произход учи български език по своя воля, а не под натиск или принуда.

Има три основни фактора, обуславящи поддържането в употреба на E1 (майчин език) в чуждоезиково обкръжение: а) институционална подкрепа, б) статус и в) демографска концентрация. В нашия случай изглежда, че факторът демографска концентрация е решил съдбата на езика. По силата на няколко исторически факта и обстоятелства голям брой хора се мести масово 'en masse' и се заселва като група в една определена географска точка.

Известно е, че образованието, получавано на даден език, измества домашните познания от майчиния език. Например в България E1 (български) измества E2 (ладино/идиш), а в Израел E3 (иврит) измества при първото поколение имигранти E1 и E2.

Тук трябва да се подчертае, че сред първото поколение евреи с български произход случаите на получаване на образование на иврит са относително редки. Обикновено това става едва в средата до 60-те години. Сред получилите образование има различни типове – най-много са лекарите и зъболекарите, които пристигат в Израел с диплома или са в края на следването си в България. Има и достатъчно много адвокати с български произход, които са на същия принцип – или идват като дипломирани юристи от България, или в края на следването си. След преодоляване

на първите години на общата адаптация те изучават или доизучават иврит и практикуват медицина или право. Сред получените образование има и хора от други професии, например социален работник и пр. Като цяло обаче първото поколение, говорещи български език в Израел, нямат възможност да получат каквото и да е образование в Израел. Посочените са малка част от общата бройка. В същото време всички получават известни речеви/комуникативни умения на ЕЗ от общ характер. Повечето от тях получават и комуникативни умения на ЕЗ в дадена професионална област, в която започват работа, но никога не достигат пълно майсторство на познания и умения дори в професионалната си област.

Съществуват фонетични признаци на иврита на българските евреи, които го отличават от речта на евреите с друг произход. Особено издаващо българския произход е твърдото л в лексеми, в които в иврит има меко л, напр. *защо* למה [л`ама] вм. [лъама]. Това важи за първото поколение от средата на XX в., докато при новата вълна от края на XX в. високото образование и амбициите при повечето индивиди от новата вълна водят до правилна употреба и на мекото, и на твърдото ивритско л.

Друга черта, отличаваща имигрантите от първото поколение (и от 50-те, и от 90-те) е, че до ден днешен те не четат с удоволствие текстове на иврит без вокализация. Липсата на вокализация означава липса на гласните в думите, а това води до разночетения. Не трябва да заблуждават изказвания в това отношение, че се чете много, с пълно разбиране и с удоволствие. В периода от 40-те до началото на 70-те години гъстотата и концентрираността на българските евреи в Яфо осигурява комфорт в езиково отношение и причинява липса на мотивация за по-активно изучаване на иврит. Например и до ден днешен в Яфо има два вестника на български език, надписите на стоките в някои магазини също са на български език, съществуват няколко библиотеки с книги на български език, български по стил и храна ресторанти и кафенета/кръчми, клубове за български фолклор, български картоиграчески клубове и пр. Повечето от мъжете сред анкетираните лица

отбелязват футболният тим „Макаби“ – Яфо, като синоним на „български“, а повечето от първото поколение отбелязват „Хор Цадиков“ като българско нещо.

Както посочват анкетираните лица в интервютата, Яфо в/от този период е синоним на българското. В същия начален период има концентрация и гъстота на имигранти от България в селищата Рамле и Луд. Към днешна дата има остатъци от тези явления. И до днес в Яфо може да се чуе българска реч по улиците, да се видят български надписи в магазините, български ресторанти и кръчми. Макар и по-нарядко, евреи с български корен живеят в Рамле и Луд, а също и в междинното спрямо тях селище Батиям. Но извън Яфо и един старчески дом в Ришон Лецион днес не съществуват български ресторанти, кафенета, библиотеки или надписи на български език в магазините.

#### **I. 3. 1. 2. „Смесване на езиковия код“ у първо поколение, говорещи български език.**

През 1993 г. заедно с д-р Полина Бентов решихме да документираме на запис типичните черти на речта на наши близки и познати, принадлежащи към първата генерация от средата на XX в. Преди да започнем интервютата с нашите информанти в Израел, ние имаме хипотеза, че ще наблюдаваме при записите онова сериозно количество от *превключване на езиковия код* (code-switching) и *смесване на езиковия код* (code-mixing), което е характерно за речта на същите тези информанти. Започнахме интервютата и записите с първото поколение, говорещи български език. Затова се бяхме подготвили да проследим и да анализираме някои типове *превключвания на езиковия код* и *смесване на езиковия код*, които вече ни бяха направили впечатление в речта на информантите. Например *„отваряне/порталност“* (Gating) – мястото/отрязъкът в тока на речта, където протича смесване на езиковия код – и някои синтактични и семантични конструкти, повлияни от билингвизма. За наше разочарование мнозинството от информантите първо поколение поддържаха речта

си на чист български език с часове. Твърде рядко те прибегваха до превключвания на езиковия код и смесване на езиковия код.

Известно е, че в много държави билингвите биха скрили доброто познаване на майчиния си език (тук майчиният език е език на малцинството) поради съображения за престиж и поради презрително отношение. В пълно противоречие с тази разпространена по света практика нашите информанти от първо поколение заемаше позиция на гордост от “доброто” познаване на българския език, която се съпровождаше от съзнателни усилия за припомняне и използване само на български думи по време на магнитофонните записи. От друга страна, речта на техните деца, второто поколение говорещи български език, изобилстваше с превключвания и смесване на езиковия код. Трябва да се подчертае, че това изобилие се дължеше много повече на компенсиране на несигурност или незнание на българската лексема или израз, отколкото на съображения от престижен или презрителен характер.

В крайна сметка никакъв материал от интервютата не влезе в доклада ни *First Language Attrition among Speakers of Bulgarian in Israel*, изнесен на Международната конференция “The International Conference on Immigration, Language Acquisition and Patterns of Social Integration”, Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem, 1994, нито в публикувания текст на този общ доклад в България (Съпоставително езикознание, 1997, № 3, 55–60). Единственият пример, който бе посочен в доклада, е едно изречение от речта на Е. Л., второ поколение говорещ български език. Изречението е извадено от негово интервю от 1993 г. по Българското национално радио. Интервюто на Е. Л. е записано от мен и е подложено на анализ съобразно редица мои идеи и виждания едва десетина години по-късно по повод на проекта “Език и идиолект” с ръководител Стефана Димитрова.



Очевидно е, че при това езиково поведение на първата генерация далеч по-голям интерес за езиковеда представлява речта на представителите на второ поколение говорещи български език.

### **I. 3. 1. 3. Второ поколение.**

Като цяло не съществува семеен натиск да се преминава на “домашния език”. Родителите от първата генерация от 40-те и 50-те години, с много малки изключения, не са обучавали системно децата си на български език. Под “не са обучавали” трябва да се разбира, че те не са изисквали в никаква степен от децата си дори да говорят български език. За четене и писане въобще не може да става дума. Затова една основна черта на владееенето на български език у второто поколение говорещи е неграмотността – като цяло те не умеят нито да пишат, нито да четат кирилица. В това отношение Е. Л. е типичен представител на поведението на своите родители. От друга страна Е. Л. е нетипичен в интереса си към българския език и азбука поради интересите му на евангелист. Той се опитва да чете, макар и с много променлив успех, на български език Библията.

Трябва ясно да се каже, че за второто поколение говорещи български език Е1 е иврит, а българският език е Е2. Това става въз основа на цял комплекс от причини и фактори дори когато те са отишли в Израел в пубертета. Те използват иврит на всички обществени места и в своето образование – детската градина и забавачката, начално, средно и висше образование, казармата, пресата, търговията, административните документи и пр. Към причините и факторите може да се добави влиянието на историко-политическите обстоятелства – скъсване на официалните дипломатически отношения между бившите социалистически страни и Израел в края на 60-те години, продължило чак до началото на 90-те. За второто поколение говорещи български език домашният език – българският – става непрестижен, а при отделни индивиди отблъскващ, доколкото като войници те намират в превзети

арабски позиции книги на български език, които военните съветници от социалистическа България са чели през свободното си време.

Недобротото познаване на българския език е едната основна причина за достатъчно сериозната разлика между съвременния български език и езикът, говорен от второто поколение в Израел. Втората основна причина за тази разлика е развитието на съвременния български книжовен език. Достатъчно е да споменем, че в периода 1950–1990 г. в България се разгръща творчеството на писатели като Емилиян Станев, Димитър Димов, Димитър Талев, Николай Хайтов, Йордан Радичков, Павел Вежинов и редица други, а за поети да не говорим. Тяхното творчество има и чисто езикова страна, която остава напълно непозната и чужда за второто поколение говорещи български език в Израел. Творчеството на българските писатели и поети, както и публицистиката остават непознати не толкова поради тотална липса на интерес и престижност, а поради неграмотност. Поради невъзможността да бъде разбран писан текст липсва и разбиране. Разбиране липсва и по линия на принципа на кооперацията – социалната и личностната култура на живеещите в България и на второто поколение говорещи български език в Израел стават твърде различни. Това се дължи не само на обществено-политическите различия, но и на идеологизираната информация, която се втъкава от макрополитическата рамка в образователните и медийните системи на България и Израел в периода 1950–1990г.

Друг фактор е голямото количество бракове между евреи с различни корени сред второто поколение. За тях основен език за комуникация във всички аспекти на семейния живот става иврит.

В крайна сметка за говорещите български език от второ поколение иврит е E1, а българският език бива изоставен като E1, за да заеме статуса на E2.

По отношение на термините Език 1, Език 2 е т.н е нужно да се направи следното уточнение. Общото положение е, че E1 е майчиният език, E2 е езикът на

държавата и Е3 е някакъв друг език. За имигрантите първо поколение това положение остава валидно. За второто поколение обаче настъпва изоставяне на майчиния език, слушан до 7-годишна възраст, а иврит става Е1 поради това, че иврит е езикът на средното образование, армията и университетите.

#### **I. 3. 1. 3. 1. “Смесване на езиковия код” у второ поколение говорещи български език.**

Голяма част от втората генерация удовлетворява категорията “semi-speakers”. Те имат на свое разположение и използват и двете системи, и двата езика за употреба и за превключване на кода. Индивидите от втората генерация са твърде загрижени или за негативните аспекти, или за позорното петно, или за направо отрицателното отношение към тях и възприемането им като чужди – все степени на отхвърляне от страна на околните, които придружават подобен начин на говорене.

Трябва да се подчертае следната особеност – и при втората, и при третата генерация, наследници на първо поколение от 40-те и 50-те, се наблюдава преоткриване на българския език в последните 15 години поради активизиране на връзките България–Израел. Въпреки че това е твърде спорадично и не важи за всички представители на втората и третата генерация, преоткриването на българския език е значимо явление като количество и качество.

#### **I. 3. 2. Вълната от 90-те години.**

Първата генерация от 90-те години се отличава от предходните по по-високото си образование и сериозните си амбиции за пласиране и реализация на трудовия пазар по специалността. Освен това повечето от тези имигранти владеят по един чужд език – английски, френски, немски, руски. Различна е ситуацията и по отношение на техните деца до 18 години. Наред със стандартната ситуация с изучаването на иврит родители и деца могат свободно да посещават България, което често пъти мотивира родителите да не пропускат обучението на децата си на българско четмо и писмо.

Интересни са и отношенията между първата генерация отпреди половин век и пристигналите в края на XX в. – „голяма вълна от 40-те и 50-те“, „нова вълна от 90-те“. В езиков план е нужно да се отличава съвременният български език от 90-те години и съвременният български език от края на 40-те и началото на 50-те. Наблюдават се достатъчно значими разлики, които водят до изказвания от типа “Не го разбирам този ваш език на вестниците. Изглежда силно порусчен”, които са типични за носителите на съвременен български език от края на 40-те и началото на 50-те. Съвременният български език от 90-те и началото на XXI в. не е твърде ясен, достъпен, а понякога и разбираем за първото поколение носители на български език. Затова имигрантите от 90-те „пречупваха“ нормативността на своя съвременен български език, за да могат да бъдат разбирани от по-старите имигранти, за които съвременният български език в достатъчно много свои особености е частично или напълно неразбираем. Съществува и една немногочислена вълна от имигранти от 30-те години, които в общия случай говорят много добре български език, но и за тях литературният език (писмен и говорим) от последното десетилетие в пълната му нормативност не е твърде ясен и разбираем. Към тях имигрантите от 90-те също извършваха “пренастройка” на своя съвременен български език.

Върху отношенията между представителите на първата генерация дават отражение политическите и икономическите фактори. Разликата от петдесетина години и случилото се през този период наслагват върху езиковите параметри едно стандартно подозрение от страна на представителите на старата голяма вълна, че новите са по-скоро икономически емигранти, а не имигранти патриоти. Разбира се, това не може да характеризира всички житейски отношения, които често се отличават с топлота и разбиране на трудностите, пред които са изправени дошлите през 90-те години.

Към този имиграционен процес в наши дни се добавят хилядите “гастербайтери” – строителни работници, шофьори и пр. от България, които нямат

еврейски произход. Дори двама от тях загубиха живота си през 2001 г. при терористични актове, насочени срещу Израел.

## **II. Прагматични функции на българския език**

Житейските ситуации и области, в които се използва българския език в Израел, са твърде ограничени. Неговата главна функция е била и до днес все още е „домашен език“. В ограничените рамки на общността на българските евреи той е използван за социализиране, ухажване, в любовносексуални изживявания, говорене по време на сън, разказване на вицове и псуване.

В зависимост от ситуацията българският език е бил и още е използван като таен език. Говорещите български език би трябвало да се уверят, че никой от обкръжаващите го в дадена ситуация не знае български език. Едва тогава те могат да започнат да употребяват българския език като таен език, с който де се осъществи комуникацията. Разбира се, прескачането на „уверяването“ води до комични и дори конфузни ситуации.

Езикът на общността от български евреи не служи като език за образователни цели или като професионален медиум. При първата генерация и нейните деца от 90-те години родителите, в повечето случаи, не пропускат обучението на децата си на български език и кирилица.

Употребата на български език като таен засяга дори децата на първо поколение, за които родителите не са предполагали, че могат да говорят български език. В едно семейство родителите откриват в края на XX в., че техните деца – момче и момиче, вече зрели хора със семейства и свои деца – използват помежду си българския език в присъствието на своите собствени семейства. Употребата на българския език като таен език от/сред второто поколение е изненадало родителите от първо поколение.

### III. Българският на Е. Л., второ поколение говорещ български език

*Е. Л. е четирилингва:*

*Иврит.* Е. Л. е роден в Израел. В детските игри контактува с децата на иврит. Учи от първи до единадесети клас в израелско училище, т.е. получава средно образование на/чрез иврит. Служи три години в армията, където всички младежи говорят, пишат и четат на иврит.

*Български език.* По време на излъчването на предаването Е. Л. не може свободно да чете и да пише на български език. По това време той познава буквите на кирилската азбука. Някои лексеми, използвани от него, например *веруџи*, показват, че той се е занимавал активно с четене на българските преводи на Библията, които отразяват български език от края на XIX и началото на XX в. Научил е български език в домашни условия, слушайки родителите си. Важна подробност е, че майката и бащата на Е. Л. са от Шумен и за кратко време живеят във Варна. И двамата нямат висше образование нито в България, нито в Израел. Друга важна подробност е, че до 10. XI. 1989 г. Е. Л. многократно посещава България и изнася лекции на български език пред различни групи хора на библейски теми.

*Ладино.* От родителите си Е. Л. владее говоримо не много добре ладино. Българският език е на по-добро равнище на владееене. Ладино и български език знаят и употребяват вуйчото и чичото на Е. Л., с които той контактува активно в първите 30 години на живота си.

*Американски английски език.* На 22 години Е. Л. заминава за САЩ. Учи богословие и получава бакалавърска степен. Работи по 5 години като търговец, а след това като евангелист. Американски поданик е. Висшето си образование, търговската дейност и работата като евангелист упражнява на английски език. Жени се в САЩ. В САЩ и в Израел (в голяма степен и до днес) основният език за комуникация със съпругата му е американски английски език. След 17-годишно пребиваване в САЩ Е. Л. се връща в Израел през 90-те и до днес живее в Израел.

Двете деца на Е. Л. започват своето образование в Израел. Големият му син вече е в армията, а малкият завършва гимназия. Домашните езици са два – иврит и английски език. Съпругата трудно научава и напредва с иврит. Наред с това покрай активните контакти на Е. Л. със своите роднини и приятели с български произход често се говори на български език, поради което децата около петнадесетата си годишнина знаят около 100 български думи, а съпругата доста повече.

Материалът е от интервю, проведено в предаването “Въпреки всичко” на журналиста и режисьора Стефан Джамбазов. То е излъчено на живо по Българското национално радио, програма “Христо Ботев”, през април 1994 г. Интервюиращият Ст. Джамбазов разговаря с Е. Л., художника Юри Василев и М. Алмалех. Интервюто с Е. Л. съдържа осем въпроса и отговора. Тук ще бъдат дадени ограничен брой примери, а проблемите ще бъдат само маркирани.

Ст. Дж. Въпрос 1: Разговаряме с евангелиста Е. Л. Темата, по която ще разговаряме, е за корените, знаците и символите. Телефонът в студиото е... Г-н Л., вие се занимавате с едно търсене на наистина загубени корени. Така ли е?

Е. Л. Отговор 1: Аъ, Да, ние **търсиме** корените, аъ специално аа квото аа в християнствия **свет** квото **стана** е, че християнството **почна** от еврейската религия и се отдалечи до такава степен, че **днеска много е трудно** да се **намира**, че **корените на християнството излиза** от еврейската религия. И ние просто аа се опитваме даа **вървнем** християнството на истината на **първия** век.

Ст. Дж. Въпрос 2: Искате да намерите тези корени, които са изчезнали през вековете?

Е. Л. Отговор 2: Да и **не е трудно да се намерят** тея корени, щото са в Библията и в Новия завет, ама **трѐбва да аа се удълбочиме** и да **минаваме** стените от две хиляди години **от** история, дето църквите аа се отдалечиха и **сложиха** много нови а заповеди, дето библията не говори за **тех**.

Основните интересни обекти на изследване са интерференциите, които търпи българската реч на Е. Л. от иврит и английски език. Това може да се проследи и на синтактично равнище – като словоред и конструкции, – и на лексикално равнище, където всъщност интересното е от кой език калкира Е. Л. – от иврит или от английски език.

Речта на Е. Л. се характеризира с това, че той застъпва софийски жаргон, съдържащ шопски изговор, т.е. западен изговор. Това е твърде интересно, тъй като майка му и баща му са от Шумен, а след време живеят за кратко във Варна. Родителите му нямат висше образование в България. Следователно Е. Л. е усвоил българския език на улицата на Яфо и Батиям, където е отраснал през 50-те и 60-те години. Добре е да се каже също така, че Е. Л. смята, че всеки език отваря врата към цял един свят, т.е. той като личност е отворен към изучаването на езици и култури.

Тук само ще бъдат скицирани някои от интересните моменти:

1. Като се има предвид, че нито в иврит, нито в английския език видът на глагола има морфологичен израз, впечатлява безпогрешното “кохезиране” в изказванията на Е. Л. Наречията и в осемте му отговора правилно съответстват и “връзват” всички онези непрестижни, стрешени или произнесени по шопски глаголи.

2. Темпорално-адвербиалната структура на Отговор № 1 може да се представи така:

СЕГА (*ние търсим*) — ПРЕДИ (*квото почна*) — ПРЕДИ (*се отдалечи*) — ВИНАГИ = ГЕНЕРИЧНО СЕГА (*днеска тежко се намира*) — СЕГА (*ние се опитваме да върнем*).

3. Честа употреба на междуметия – *аа, аъ, даа*;

4. ...*днеска много е тежко да се намира*... ;

5. ...*корените на християнството излиза*... и пр.

Поради ограниченията във време и място тук ще се спра само на думата *тежко* в изреченията *днеска много е тежко да се намира* и *не е тежко да се намерят* *тея* *корени*.



Наречието *тежко* е пълен аналог-калка на ивритската дума-наречие *тежко* קָשֶׁה [кашè]. Неправилно за български език – *тежко* вм. *трудно*.

Характерно за иврит е, че българските двойки *тежко–трудно* и *леко–лесно* не се наблюдават в същата езикова употреба.

Думата קָשֶׁה [кашè] (*трудно; тежко* и пр.) е твърде многозначна и на практика функционира като двойката *тежко–трудно*. Лексемата קָל [каль] също функционира и като прилагателно, и като наречие, при това и за *лек* (за тегло), и за *лек* (за начин и възможност). В литературния иврит има наречие *лесно, леко*, което се получава чрез словообразуване – בקָלוּת [бе-кальút]. Това наречие може да бъде причислено повече към високия иврит, а не към разговорния.

Речниковите статии показват следните значения:

1. твърд, корав; 2. тежък; труден; [кашè] קָשֶׁה
3. суров; 4. строг; 5. нареч. трудно, тежко; строго; сурово

1. лек (за тегло); 2. лек (за начин и възможност); [каль] קָל

3. маловажен

лекота [кальút] בקָלוּת

нареч. леко; лесно [бе-кальút] בקָלוּת

Двойките *тежко–трудно* и *леко–лесно* могат за прегледност да се представят така:

| Прилагателни имена – български | Прилагателни имена – иврит |
|--------------------------------|----------------------------|
| тежък (за тегло)               | [кашè] קָשֶׁה              |
| труден                         | [кашè] קָשֶׁה              |
| лек (за тегло)                 | [каль] קָל                 |
| лесен                          | [каль] קָל                 |

| Наречия – български | Наречия – иврит                           |
|---------------------|-------------------------------------------|
| тежко               | [кашè] קָשֶׁה                             |
| трудно              | [кашè] קָשֶׁה                             |
| леко, лесно         | [каль]; קָל 1<br>[бе-кальút] בֶּקָלֹוּת 2 |

Посочените особености обясняват, защо Е.Л системно използва лексемата *тежко* като наречие със семантика *трудно*.

#### IV. Някои изводи, базирани на осемте отговора на Е. Л.

1. В своя житейски път Е. Л. никога не е живял в България и не се предвижда да живее тук. В този смисъл лакуните в неговата граматика на говорещия и граматика на слушащия е невъзможно да бъдат отстранени. Това е един логичен извод, който може да се направи независимо от личните разбирания и способности на Е. Л. да усвоява бързо и да запълва празнотите в своята езикова компетенция за граматичната и лексикалната система на съвременния български език. При Е. Л. винаги ще има незнание като граматика на слушащия за значенията на отделни лексеми. В позицията на слушащ той много по-добре се справя с граматичната система. Всъщност дори при незнание за значението на една лексема именно морфологичните особености, като флексии и определителен член, служат за изграждане на кохезионна хипотеза в езиковото съзнание, тъй че от получения цялостен, общ контекст Е. Л. изгражда хипотеза за смисъла на непознатата лексема. В този смисъл това е едно положение, което силно напомня на проблематиката при детската реч.

2. Има редица примери от речта на Е. Л., които са фокус на различните черти на неговата личност – и положението му на „имигрант“ спрямо български език, и неговата отвореност към езиците като култури, и алгебричната генетичност на иврит, която той добре използва при усвояване на други езици и на света. Такива са:

*агнецатата, говорят, писат, мислат, езичните, да вървем християнството на истината на първия век, Асия, Малка Асия, е трудно да се намира, корените на християнството излиза и др. Някои от тези примери могат да бъдат отнесени повече към граматиката на говорещия, например агнецатата, говорят, писат, мислат, езичните, да вървем корените на християнството излиза. Други могат да бъдат отнесени с по-голямо основание към базата, изградена откъм граматиката на слушащия и езиковата интерференция, например да вървем християнството на истината на първия век, Асия, Малка Асия, е трудно да се намира.*

3. Елементите на западнобългарския изговор при Е. Л. са признак повече на жаргон, а не на реален диалектен носител. Доказателство за размитостта на този западен диалектен признак е употребата на думи като *да ходат, да си намерат, местò, додèх, местò, днеска*.

### Литература

Almalech, M., Bentov, P. 1997. First language attrition by speakers of Bulgarian in Israel. In: *Contrastive Linguistics*, 1997, № 3, 55–59. (Изхвърляне на първия език (E1) от говорещи български език в Израел. – В: *Съпоставително езикознание*, 1997, № 3, 55-59.)  
BibleWorks98: Copyright © 1998 BibleWorks, LLC.

### Ексерпирана литература

*Библия 1995: Библия или Свещеното Писание на Стария и Новия заветъ. Вярно и точно преведена отъ оригинала. Ревизирано издание. София, Придворна печатница, 1924; The Bible League, South Holland, IL 60473, Минск, PICORP, 1995, 1210 с. (957 с. + 263).*  
*Библия, 1991: Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия завет. Издава Св. Синод на Българската църква. София, 1991, 1523 с.*

